

Sandtrøen og byggeskikken på Tynset

Av Amund Spangen

Deler av Tjønnområdet, med Rambu, Sandvold, Evensmoen, Sandtrøen og Sandbakken i bakgrunnen. Myra er full av bekkeblom eller dobbeltsoleie. Foto: Gunnar Holmen, 1929.

Jordbruket i Tjønnområdet.

Den flate elvesletta mellom Glåma og Stasjonsbyen på Tynset blir i dag gjerne kalt Tjønnområdet, mens den tidligere gikk under navnet Vollen. Området ligger på mellom 480 og 490 m.o.h. og karakteriseres ved større og mindre evjer, sumper, tjønner, dyrkemark og skogtapper. Store deler av området står hvert år under vatn i vårfloppen.

En av gardene som har mye av jorda si ute på sletta

er Sandtrøen. Fra 1707 og utover ble ei inngjerdet trø ute på Vollen ryddet til gard. Den kalles Trømoen i matrikkelen, og ble senere kalt Sandtrøen, etter at den på grunn av flomfaren ble flyttet opp på sandterrassen der den ligger i dag.

I 1880-åra hadde garden 10 dyr i fjøset med stort og smått, et par hester og noen sauer. Etter hvert ble jordarealet utvidet til 100 dekar dyrka mark, og i 1940 var besetningen 2 hester, 10 kyr, 5 ungdyr, gri-

ser, sauer og noen høner. På Sandtrøen blir alt jordarbeid utført med hest helt til i 1948. I åra etter krigen blir det lagt mer jord til garden ved nydyrking og kjøp, og drifta rasjonaliseres og moderniseres med traktor og mjølkemaskin. I 1950 har besetningen økt til 2 hester, 14 storfe, 10 ungdyr og 25 sauer.

Fra 1864 var det skysstasjon på Sandtrøen, og skyssvirksomheta skaffet garden inntekter i tillegg til inntektene av gardsdrifta. De var forpliktet til å stille 4 - 5 rom til disposisjon for reisende, og til å holde et visst antall hester. I forbindelse med bygginga av Rørosbanen på 1870-tallet var det særlig livlig trafikk. Men da jernbanen ble åpnet i 1877, var det ikke lenger behov for skysstasjonen, og den ble lagt ned. På Sandtrøen tok de imot sommergjester etter det, helt fram til 1914. Og i 29 sesonger bodde det engelskmenn der under høstjakta.

Gardsdrifta har alltid dannet det viktigste næringsgrunnlaget på Sandtrøen. At størsteparten av jorda ligger ute i Tjønnoområdet har satt sitt preg på driftmåten. Bortsett fra litt nepedyrking har det aldri vært dyrket noe anna enn gras og grønnfôr ute på elvesletta. Visse grasarter var det óg vanskelig å dyrke, som kløver for eksempel, fordi det var for rått. Var det en dårlig sommer, og det var vanskelig å få sådd, måtte de så grønnfôr.

Våronna kom som regel sent i gang fordi det tok tid før jorda tørket etter vårflommen. Det kunne hende at folk borte i Bygda hadde begynt med slått før våronna var ferdig på Vollen. Vårarbeidet var som regel aldri ferdig før St. Hans, men allikevel ble det ikke dårlige avlinger i normale somrer. Ble det bare varme, vokste det fort, og det ble aldri for tørt. Det var gjerne slik at bøndene borte i Bygda ikke var noe før ferdige med slått en de som hadde jorda si ute på Vollen.

Alt graset ble slått med slåmaskin bortsett fra småfôr som ble slått med ljå og tørket på bakken som

flathøy. Om kvelden ble det rakt sammen i "ruker" som ble slått utover igjen om morgenen. Det andre graset ble tørket i hesje. Nå er det bare graset der en kommer til med fôrhosteren som blir høstet. Slåtten startet omkring "våthatten", den 25. juli.

Først etter at Glåma ble senket og etter andre flomforebyggende tiltak ble det mulig å dyrke potet og korn på Vollen. Tidligere kom settepoteten og såkornet for sent i jorda til at det kunne bli avlinger. Var det gode år, kunne nepeåkeren bli bra, men både potet, korn og nepe ble dyrket på "sanda" eller på andre steder i bygda der bøndene rundt Vollen hadde skaffet seg jord. På Sandtrøen hadde de hvert år 7 mål med nepe. Nepa ble brukt som fôr, og ble dyrket helt til de begynte å legge gras i silo litt etter krigen. Nepa ble lagret i hauger ute på jordet, i ei grop i bakken. Den ble dekt med trøskhalm og med jord utpå der, og med en luftelur midt inni.

Kjøtt- og mjølkeproduksjon var den viktigste sida ved gardsdrifta, og det gjaldt å skaffe fôr til buskpen. Lenge ble utmarksressursene utnyttet, mose fra fjellet og høy fra utmarka. Helt til ut på 1950-åra ble det slått starr til fôr langs lokene og tjønnene ute på Vollen. En slo med ljå så langt en kunne gå utover i vatnet. Ljåen ble ført under vasskorpa og slik at starren fløt innover mot land. Den ble rakt inn og tørket i hesje. Starr er sukkerholdig og ble nærmest reknet som legemiddel for dyra. Ble kua matlei, fikk den starr.

Bortsett fra hestene var det ingen dyr heime på Sandtrøen om sommeren. Det var bare i hestehagen at det var dyr på beite. Kua var på setra, og ble først sluppet på avløen i Tjønnoområdet etter at innhøstinga var ferdig, som regel omkring 25. september.

Bebyggelsen.

Gardsbebyggelsen har klar sammenheng med driftsforma. Antall hus og hva slags hus det var på en gard

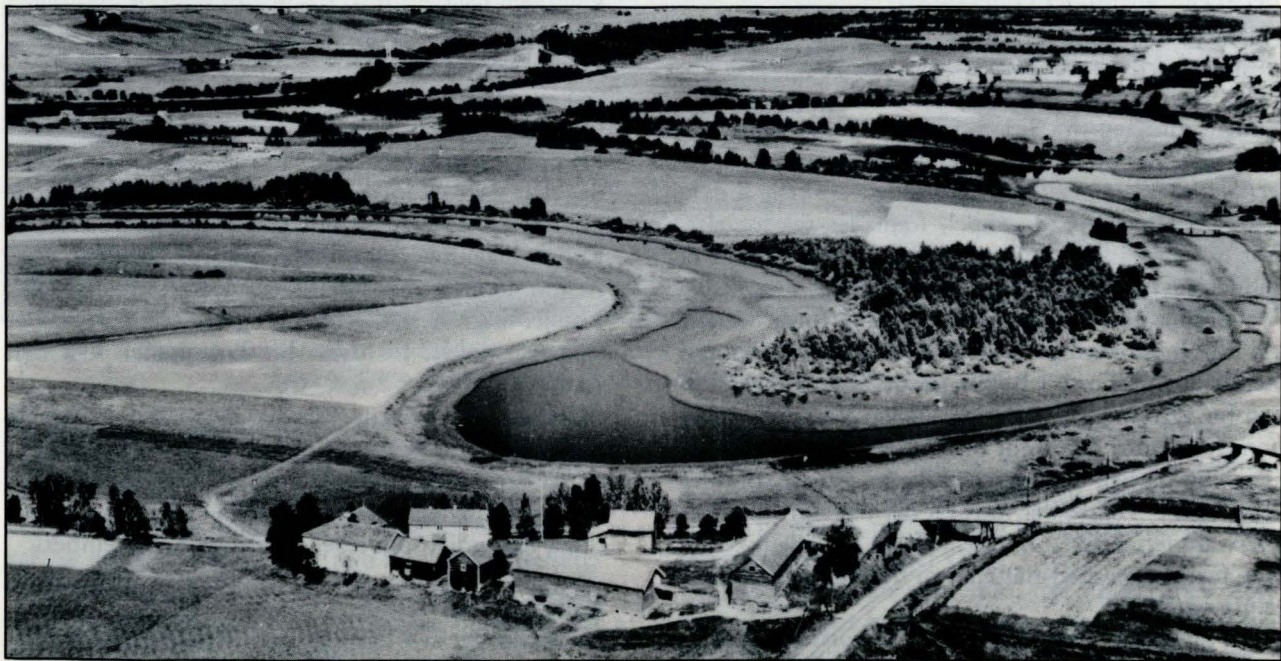
ble bestemt av hva en hadde behov for. Hvordan hus ble bygd ble blant anna bestemt av materialtilgang, klima, sosiale forhold, tradisjon og forskjellig slags påvirkning utafra.

Sandtrøen må kunne reknas som en representativ Tynsetgard både når det gjelder størrelse og virksomhet. Ettersom mange av de gamle husa på Sandtrøen fortsatt står, kunne garden være et interessant utgangspunkt for et studium av byggeskikken i bygda. Gamle hus er i seg sjøl en av de viktigste kildene i byggeskikkstudier. I tillegg til branntakstbeskrivelser av bebyggelsen på Sandtrøen fra 1867, finnes det fotografier som viser bebyggelsen slik den var helt tilbake til 1870-åra, og en kan dessuten støtte seg til en solid muntlig tradisjon. En del er skrevet om byggeskikken i Tynset, og det kunne være spennende å se

om gardsanlegget på Sandtrøen er "terrenget som stemmer med kartet".

Tunform.

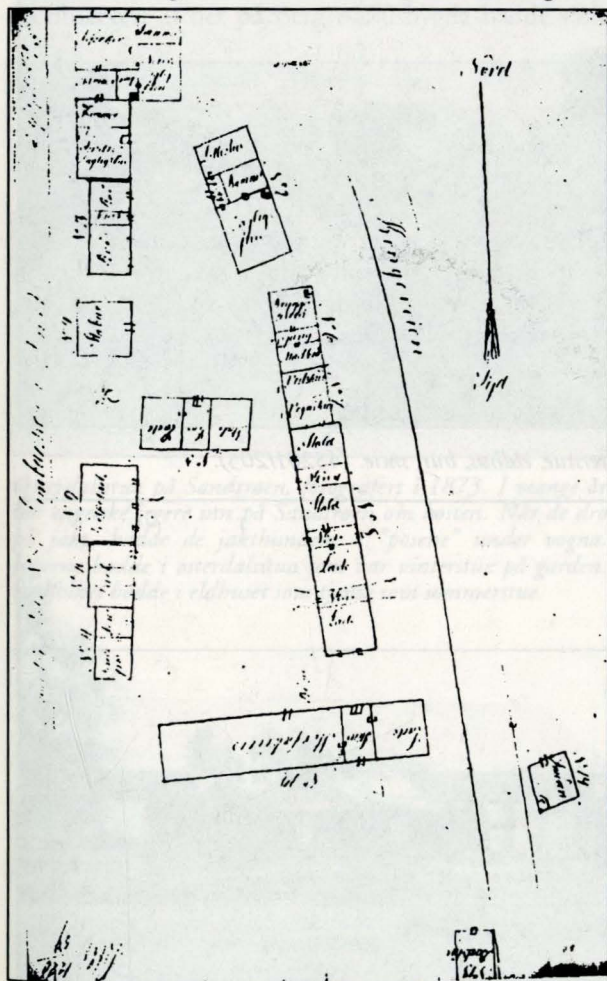
Eilert Sundt, en av våre betydeligste byggeskikkforskere, er en av dem som har skrevet om tunforma i Nord-Østerdalen. Han skriver blant anna om Berg i Dalsbygda der det i 1832 sto 23 bygninger i tunet. Som på de andre gardene i bygda var husa stilt sammen slik at de dannet to atskilte tun. Innhusa var samlet rundt inntunet, mens uthusa lå rundt uttunet eller nautgarden. Eilert Sundt setter denne ordningen i forbindelse med sulteføringsprinsippet. Dyra ble sluppet ut en gang om dagen, og inn i inntunet måtte de ikke komme. Der skulle det være rent og ryddig. Da Eilert Sundt var i Os i 1850-åra, var det bare

Sandbakken og Vollen. Bildet er tatt omkring 1950, før fjøs og stall ble revet. Foto: Widerøe. (45211).

eldre folk som husket ordningen med to tun. Et nytt system var med andre ord i ferd med å fortrenge det gamle.

Hilmar Stigum skriver om totunsordningen i

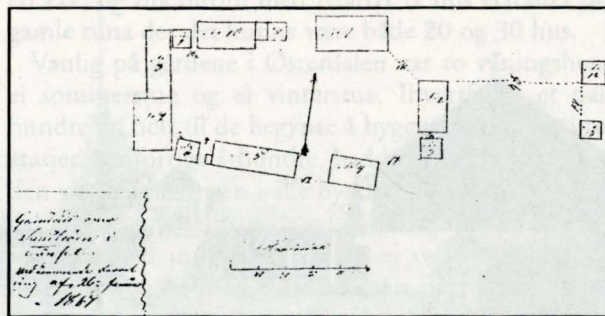

Situasjonsplan. Sandbakken. 1859. Planen viser bebyggelsen på Sandbakken samlet om to tun, tungarden med innhusa og nautgarden med uthusa.
(Hentet fra Norske Bygder, Glåmdalen 1942)

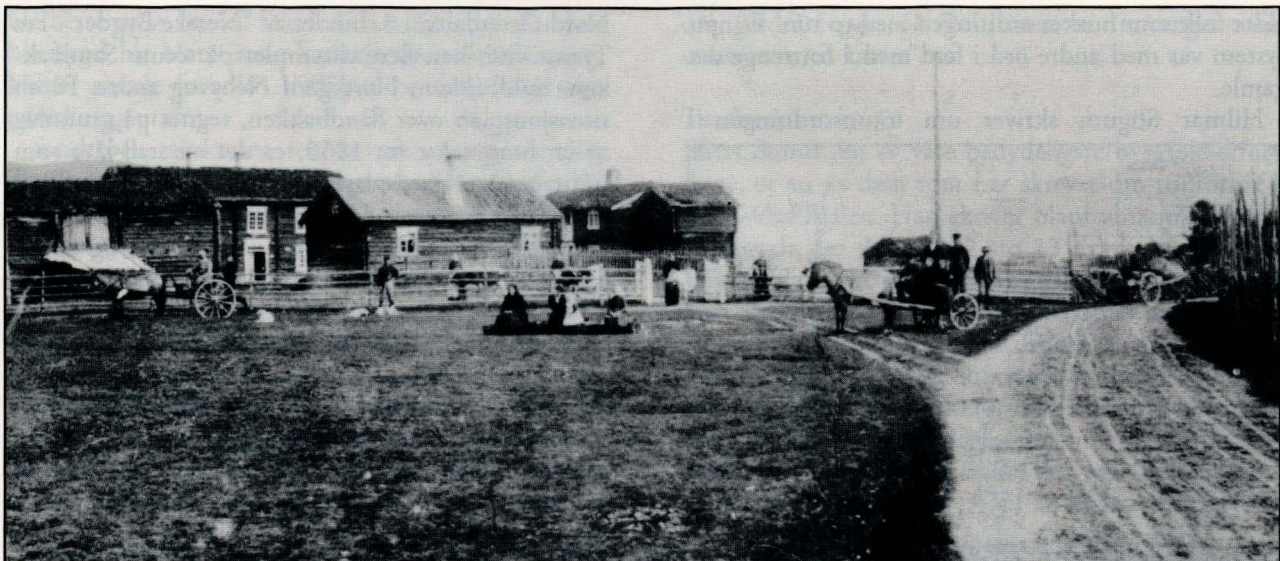
Nord-Østerdalen i 5. bindet av "Norske Bygder". Fra Tynset viser han flere eksempler på totun: Sandbakken, Kaldbekken, Nordigård Neby og andre. På en situasjonsplan over Sandbakken, tegnet på grunnlag av en branntakst fra 1859, er det en stall-låve som står tvers over gardsplassen og danner skillet mellom uttunet og inntunet. Ved en omtakst som ble holdt i 1867 blir det opplyst at stallen skal rives, og da får garden et langstrakt firkanttun.

En situasjonsplan over Sandtrøen fra 1867 viser et langstrakt firkanttun. Innhusa ligger i en firkant for seg i den ene enden av tunet og uthusa i en firkant i den andre enden. Det er samme tunordningen som på Sandbakken; det er bare stallbygningen på tvers i skillet mellom uthus og innhus som mangler. På begge gardene ligger smie og badstue utafør tunet slik skikken var.

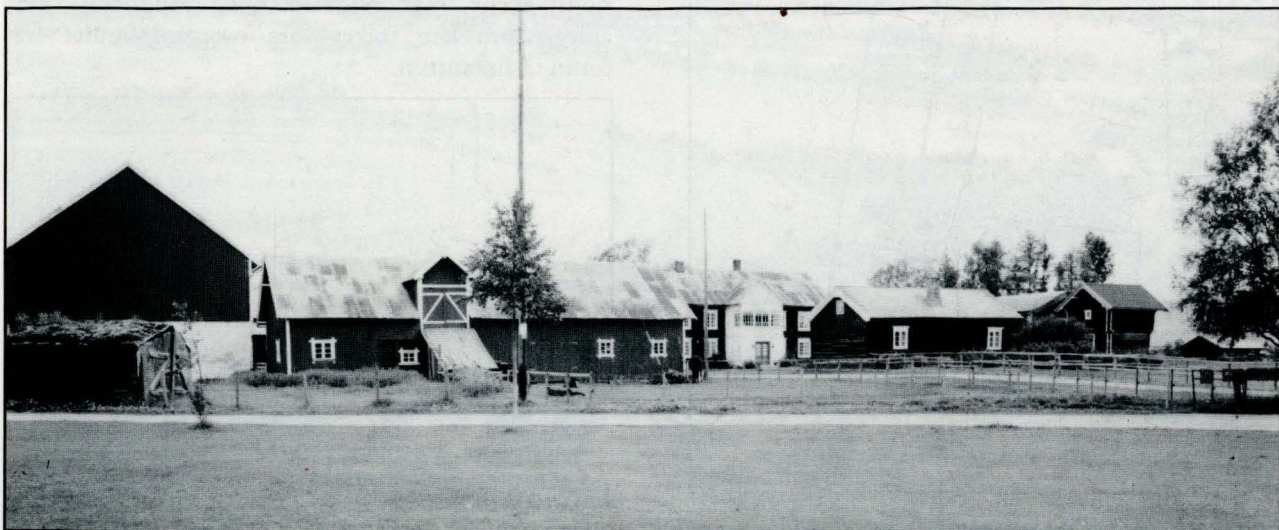
Totunsforma blir utover på 1800-tallet forlatt som prinsipp. Det er firkanttunet som tar over. Situasjonsplanene over Sandbakken og Sandtrøen viser anlegg som kan tolkes som overgangsformer fra totun til firkanttun.

Situasjonsplan. Sandtrøen. 1867. Planen viser et langstrakt firkanttun med uthusa samlet i den ene enden og innhusa i den andre. 1. Hovedbygning. 2. Eldhus. 3. Bur. 4. Vinterstue. 5. Stall. 6. Saufjøs. 7. Fjøs. 8. Høyløe. 9. Høyløe. 10. Kornlæve. 11. Vognskur og vedskåle. 12. Smie. 13. Badstu.
(Hentet fra Norske Bygder, Glåmdalen 1942).

Sandtrøen. 1895. Fra v.: stall, hovedbygning, vinterstue, eldhus, bur, smie. (45201/205).

Sandtrøen. 1993. Fra v.: sommerfjøs for hemkyrne, fjøs, stallbygning (stall, sauffjøs, grishus, vognskjul), hovedbygning, østerdalsstue, eldhus, bur, smie. Garden har den samme tunforma i dag som for 130 år sia. Mange av husa er de samme.

De enkelte husa.

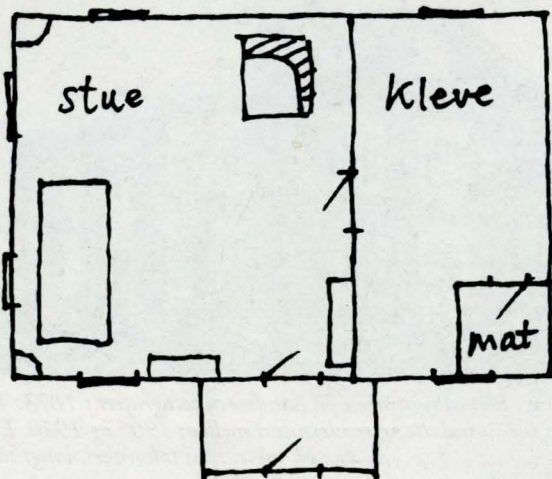
Situasjonsplanen fra 1867 viser at det da var 13 hus på Sandtrøen, atskillig flere enn i dag. Tidligere har det ganske sikkert vært ennå flere. Eilert Sundt hadde observert at det på Berg i Dalsbygda hadde vært

Østerdalsstua på Sandtrøen, fotografert i 1873. I mange år tok engelske jegere inn på Sandtrøen om høsten. Når de dro på jakt, hadde de jakthundene i "posene" under vogna. Jegerne bodde i østerdalsstua som var vinterstue på garden. Sjølfølket bodde i eldhuset som tjente som sommerstue.

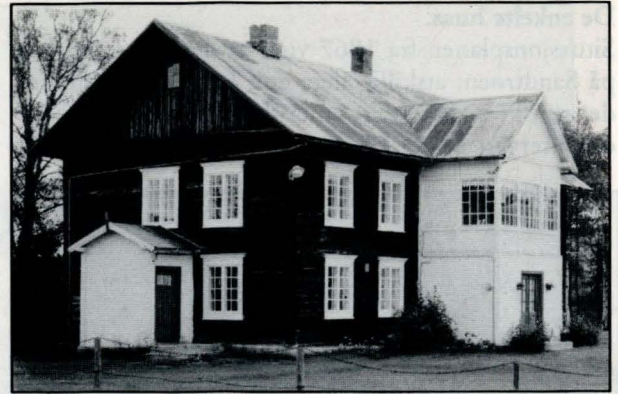
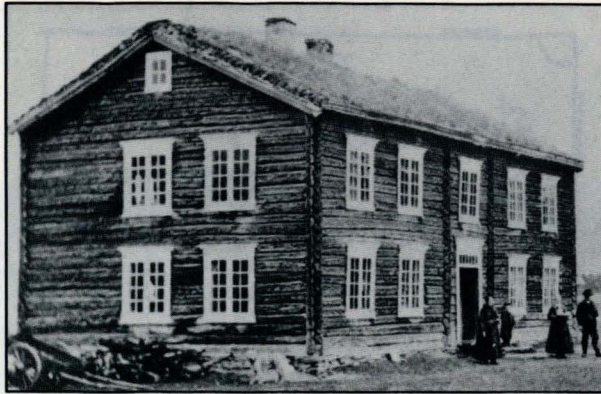
Østerdalsstua på Sandtrøen, fotografert i 1993. På gamle bilder kan vi se at stua tidligere hadde bordtak. Den gamle svala er erstattet med ny. Ellers står huset som det var.

Østerdalsstua på Sandtrøen. Grunnplan. Møbleringsplan.

23 hus i 1832, men at det 30 - 40 år senere hadde blitt færre, men at de til gjengjeld hadde blitt både større og bekvemmere. Dette var tendensen. I løpet av 1800-tallet samles flere og flere funksjoner under ett tak, og firkanttun med relativt få hus erstatter de gamle tuna der det kunne være både 20 og 30 hus.

Vanlig på gardene i Østerdalen var to våningshus, ei sommerstue og ei vinterstue. Ihvertfall i et par hundre år, helt til de begynte å bygge våningshus i to etasjer ut i forrige århundre, hadde østerdalsstua vært den vanlige hustypen i alle bygder. På Sandtrøen står det ei slik østerdalsstue, bygd i 1820. Det er et enetasjes hus med inngang gjennom ei sval direkte inn i stuerommet, og med en kleve tvers over huset i den andre enden. Stuerommet har åpent røste, mens det over kleven er en ramn som ble brukt som soverom. Innredninga i huset er akkurat slik den var tradisjonelt: peisen står rett mot inngangsdøra, høgsetet for enden av langbordet er diagonalt overfor peisen, framskapet står mot langveggen innafor døra og matskapet mot veggen til kleven. Huset er panelt og malt

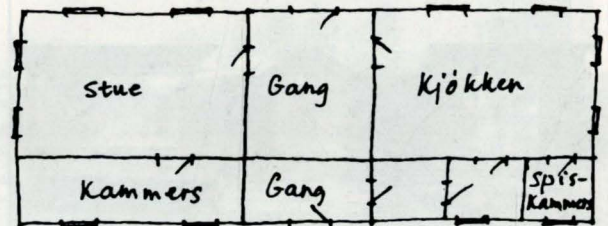
Til v.: Hovedbygningen på Sandtrøen fotografert i 1873. Til h.: Hovedbygningen på Sandtrøen fotografert i 1993. Husa på garden ble istandsatt og modernisert mellom 1905 og 1920. Etter modernisering fikk huset et anna preg, i tråd med sveitserstilen som var på mote: spiss takvinkel, langt takutstikk, glassveranda, smal faspanel. (45199).

innvendig slik det ble vanlig på 1800-tallet.

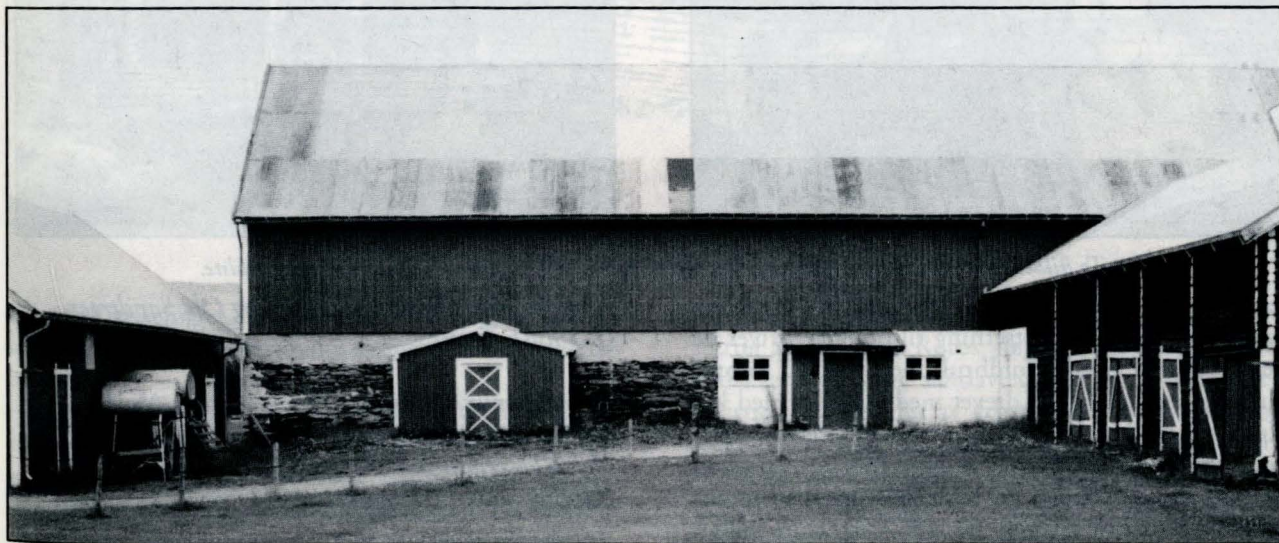
Det andre våningshuset på Sandtrøen er òg en vanlig type i Nord-Østerdalen. Det er omtalt i brann-takstbeskrivelsen fra 1867, men det nøyaktige bygge-året er usikkert. I mange år var det gjestene som bodde i denne bygningen, og helt fram til 1929 var den bare i bruk om sommeren. Da ble den helårs bolig for sjølfolket. Omkring midten av forrige århundre begynte det å bli mange store to-etasjes våningshus; i noen bygder ble den gamle østerdalsstua omtrent fortrent av den nye hustypen. Ofte var det slik at "kjernen" i nyhuset var ei østerdalsstue, påbygd i lengda og bredda. På Sandbakken, nabogarden til Sandtrøen, er det et eksempel på det. Påbygging og ombygging er et karakteristisk trekk ved den folkelige byggeskikken, og sjøl om vi gjerne betrakter den gamle byggetradisjonen som fast og stabil, gjorde moter og påvirkning seg absolutt gjeldende. Omkring århundreskiftet satte sveitserstilen et sterkt preg på bebyggelsen på Tynset. En mengde sveitserstilhus ble bygd omkring den nye jernbanestasjonen i Tynsetbyen. Mange gamle hus ble forandret på, for

eksempel med en ny veranda med glassruter og utskjæringer. Mange hus ble bygd på i høgda, ble panelt og fikk nytt og brattere tak med langt takutstikk, og taket ble tekt med skifer i stedet for med torv. Det store våningshuset på Sandtrøen er et eksempel på denne sida ved byggeskikken.

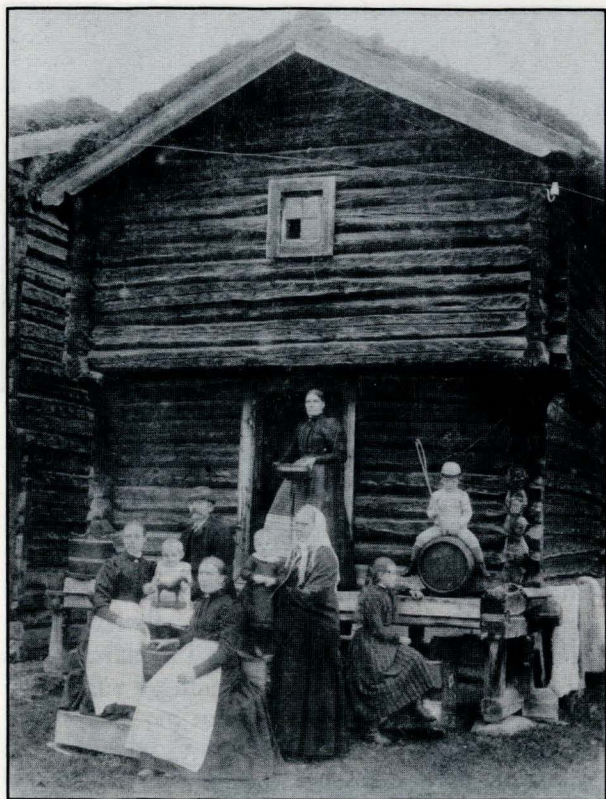
Hus som mister funksjonen sin forsvinner ofte: badstuer, smier, kornlåver, staller, kopphus osv. blir ikke tatt vare på. Gardsdrifta har undergått store forandringer i løpet av de siste tiåra, og i takt med ny

Hovedbygningen på Sandtrøen. Grunnplan 1. etasje. Bygningen har den vanlige planløsningen. Den er en variant av den såkalte midtkammersbygningen som har inngangsdøra og gangen på midten, et kammers bak gangen, og et stuerom i hver ende av huset.

Uthusa på Sandtrøen, det ene bildet er tatt ca. 1890, det andre i 1993. Det eldste bildet viser fra v.: stall, saufføs, fjøs, brønn, låve. Det låge stenfjøset er uten bøylem, og sannsynligvis uten gjødselkjeller. Driftsbygningen som ble bygd i åra mellom 1885 og 1893 er under oppføring. Det gamle fjøset er senere blitt påbygd og bygd sammen med låven. Driftsbygningen er blitt modernisert og påbygd i takt med driftsmessige krav, siste gangen i 1957 i forbindelse med montering av heislåven. (45203).

To bilder av stabburet på Sandtrøen, det nyeste tatt i 1993, godt over 100 år etter det eldste.

teknologi, nye metoder og prinsipper forandres gardsbebyggelsen. I motsetning til tidligere driver de fleste i dag et ensidig jordbruk med vekt på forproduksjon; enten blir det drevet med sau eller med ku. Husa på garden bygges og utstyres deretter. Både bebyggelse og landskap får mindre rom for variasjon nå mot før. Sandtrøen gir eksempler på slike forandringer. Situasjonsplanen fra 1867 og eldre bilder viser at flere hus er blitt borte, mens andre er blitt omgjort og modernisert.

Informanter: Jorund (f. 1920) og Ola Sandtrøen (f. 1908), Tynset.

Foto: Amund Spangen. Reprø: Musea i Nord-Østerdalen. Litteratur: Norsk Bygder, Glåmdal. Norsk Folkemuseum, Bergen 1942: H. Stigum: Bygningsskikk i Glåmdalen.